

# תשובתו האסטרטגית של חבל ימית

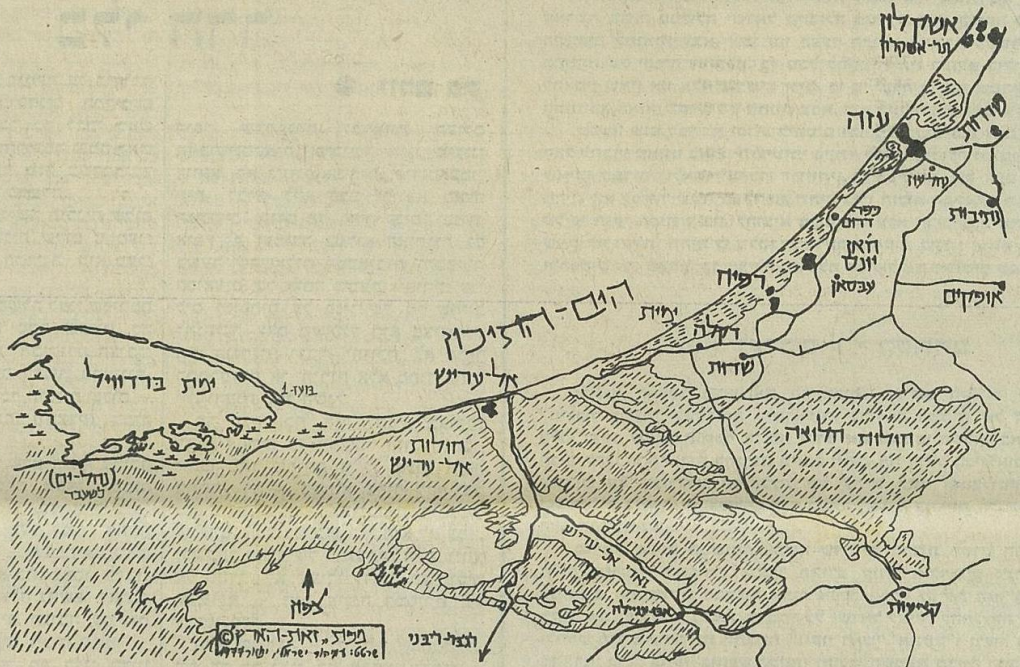
• עמיהוד ישראלי

המושג המדיני-מינהלי "רצועת עזה" נולד בפרוס מלחמת השחרור של ישראל. בהסכמי-רודוס (1949) הותווה גבול הרצועה מדרום לנחל שקמה ועד לגבול הבינלאומי המתחיל ברפיח (1906), כשרוחבה הממוצע הגיע ל-7-6 ק"מ. "רצועת עזה" שימשה מאז 1949 ואילך בסיס קידמי ומיוקן לכל פעילות צבאית או צבאית-למחצה נגד ישראל.

מבחינה היסטורית אין "רצועת עזה" אלא חלק מהשפלה, או מחוף פלשת (שפלת-פלשת, חילופי אותיות במובן זה?). ברצועה זו עברה מקדמת דנא הדרך הבינלאומית שהולכה מקצה-הדלתא המצרית לעבר ארץ-ישראל, הלא היא "דרדריה", הנזכרת גם בישעיהו ח', כג. במקרא מוזכרת דרך זו כ"דרך ארץ פלישתים", היינו הדרך המוליכה לפלשת ממצרים, שנעקפה ע"י משה ובני ישראל.

מפורשות על סיני, כי – "מידבר זה הוא המיכשול העז ביותר, היכול לשמש להגנת גבולותיה של מדינה, והוא עולה ביעילותו על רכסי הרים אלפניים, ולא כל שכן על נהרות". חרף זאת הסיק נפוליאון את המסקנה המתבקשת ממסע מעין זה, והיא שרק הכנה לוגיסטית מדוקדקת תאפשר את חצייתו של סיני. ומתוך כך קבע, כי – "צבא המגן על מצרים חייב להיערך ליד אל-עריש, או ליד (נאת-המידבר) קטיה", כלומר על מיפתנה של ארץ ישראל מזה, או על סף מצרים מזה. מסתבר, שנפוליאון ראה באל-עריש מפתח להגנת מצרים, אולם מכיון שמקורות המים בסביבת אל-עריש היו מוגבלים, ייחס נפוליאון חשיבות יתר ללכידת עזה – "היכולה לספק לצבא את מרבית צרכיו".

הערכת נפוליאון קבעה עובדה גיאוגרפית-צבאית נוספת:



התעודה המקיפה ביותר, המתארת את דרדריה על כל סעיפיה, הוא הקטע הגיאוגרפי שבאגרת הסופר המצרי חורי מתקופת רעמסס II ("פאפירוס אנאסטאסי"1). בחלקה האחרון של האגרת מתוארים קטעי המידבר של אותה דרך מגבול מצרים ועד לרפיח. מוצא הדרך נקבע בגבול מצרים, היא סילה, (תירי-בכתוב המצרי), או ZILU ממכתבי תל אל-עמרנה, SELE בספרות הביזנטית. גארדינר זיהה את האתר עם תל-אבו-צ'יפיה, כ-3 ק"מ מזרחית מקנטרה המזרחית. אתר זה נזכר כתחנת מוצא למסעות מלחמה מצריים רבים, וכנראה שעד כאן הגיעה אחת התעלות המזרחיות של הגילוס. מסתבר, שהקטע הדרומי של "דרך-הים", שחיבר את מצרים עם ארץ-ישראל, נקרא בפי המצרים "נתיבי חור", כלומר דרך ראשית, דרך מלך-פרעונים. הקטע הזה היה חיוני ביותר למצרים, ולכן הוקמה בו שורת מיציות ונחפרו באורות-מים במרחקים קצובים כדי לאפשר רצף של תנועה לארץ ישראל. במחקר-משווה שערך גארדינר בין "פאפירוס-אנאסטאסי"1 לבין התלשטים מימי סתי ה-I, מלך מצרים, התברר כי רוב שמות האתרים מקבילים.

כתחנה שנייה לאחר מיכשר-הגבול המצרי בסילה, נזכרת המצודה "מיגדל", ואין כמעט ספק, שזוהי "מיגדול" (תל-אל-ח'ר) הנזכרת בנתיבי יציאת מצרים (שמות י"ד, ג; במידבר ל"ג, ז; ירמיהו מ"ד, א; יחזקאל כ"ט, י). שמות התחנות הבאות לא צוינו במיקרא, שכן בני ישראל עקפו את "דרך-ארץ-פלישתים" המבוזרת והמוגנת. מתיאור מסעו של תחותימס III נמצאנו למדים, שצבאו עבר את התוואי מסילה ועד לעזה, 230 ק"מ לערך, ב-10 ימים. קצב תנועה זה, כ-23 ק"מ ליום, הינו מהיר למדי, והוא מלמד, בדיעבד, על נוחותה של הדרך ויחסינותה הלוגיסטית. מהצד השני של המיתרס קיימת עדותו המאוחרת יותר של אסרחדון, מלך אשור, שירד למצרים בשנת 671 לפנה"ס. מעדותו נחשפים קשרי אספקת-המים לצבאו, וההכרח להסתייע בגמלים נושאי נאדות-מים שסופקו לו ע"י השליטים הערביים הקדומים.

חשיבות רבה נודעה למיבצרים בספר הדרומי של ארץ כנען, שנהפכו במרוצת השנים למעוזי השלטון המצרי, והם – רפיח, לָבָן (שייח' זווייד), שְרוֹתָן (תל אל-פארה), יִרְיָה (תל-ג'מה), בית-עגליים (תל אל-עג'יל), ובעיקר העיר עזה, שהיתה למרכז השלטון המצרי בארץ ישראל. לעזה ולאשדוד, ששכנו מספר קילומטרים בריחוק מהחוף, נוספו ערי נמל קטנות יותר בחוף עצמו. מבחינה זו אין חדש תחת השמש: בעבר הרחוק, כבהווה, הווה חוף פלשת חוד-חנית מצרי לעבר ארץ-ישראל.

נפוליאון כונפסרטה, גדול האסטרטגים של תחילת המאה ה-19, שערך מסע ממצרים לארץ ישראל באביב 1799, קבע

העת לדחוק את התורכים הן ממבואותיה הדרומים של תעלת סואץ והן מקורדו הצפוני של מפרץ אילת. על הקצין הבריטי בראמלי הוטלה המשימה לתפוס בכוח את עקבה, טבה וראס אי-נקד, וכן לקדם יצירת עובדות מוגמרות, באורח זמני לפחות. ב-30 לאפריל 1906 איימו הבריטים בפעולה צבאית והציבו אולימטום של 10 ימים לתורכים בדבר התוויית גבול חדש בסיני. הלחץ הפוליטי-צבאי המשולב הניב פרי, וב-1 לאוקטובר 1906 נחתם ברפיח הסכם הגבול, שעבר מרפיח שבצפון ועד לטבה, במפרץ אילת בדרום. גבול זה עבר בירושה לארץ ישראל המנדטורית ולמדינת ישראל ב-1949. אולם ראוי להטעים, כי בהסכם רפיח לא דובר על "קו-גבול-בינלאומי", אלא על "קו-אדמיניסטרטיבי-מפריד" בין וולאית ח'א'א וסנג'אק ירושלים (שהיו, כאמור, בתחום השליטה התורכי) לבין צפון-מערב סיני (בשליטה בריטית-מצרית). במלים אחרות: התורכים לא הסכימו במפורש על גבול ואף לא הגדירו את שיוכו של חצ'א סיני למצרים. כמו כן לא הגדיר הסכם-רפיח את מעמד חוף מפרץ אילת ומיצריו.

בתום מלחמת העולם ה-I ויתרה, כידוע, תורכיה על שליטתה במצרים, ארץ ישראל וח'א'א. בין שתי הראשונות לא התקיים גבול בינלאומי, ואילו הבריטים – ששלטו הן על מצרים והן על ארץ ישראל – לא הכריזו על קו רפיח-טבה כעל גבול מדיני. גם בהסכם העצמאות האנגלו-מצרי משנת 1936 לא הותווה כל גבול בין סיני לבין ארץ ישראל במפה שצורפה להסכם זה. בויכוח שהתנהל בפרלמנט הבריטי ב-1951 נקבע ע"י הבריגאדיר מק-לין, כי למרות שמצרים ניהלה את ענייני סיני מבחינה אדמיניסטרטיבית, הרי שפעולת ניהול זו לא הקנתה לה ריבונות ממשית על סיני.

חשיבותו של תל-עזה הודגמה שוב ושוב במלחמות שהתנהלו במרוצת המאה ה-20. בדומה לתקופות הקדם, כן גם במאה הנוכחית הוותה הרצועה חולית חיונית ביותר בין מצרים לארץ ישראל: כיבושה של אל-עריש ללא קרב ע"י הצבאות הבריטים שעלו ממצרים – העתיק את זירת ההתנגשות לעבר מיתחמי רפיח. בקרב עקוב מדם נכבשה רפיח ב-9 לינואר 1917, ובכך יכלו הגייסות הבריטיים להתקדם עד לשערי עזה. רק בנובמבר 1917 הבקיע הגנראל אלנבי את מיתחמי עזה, וכך נפתחה לפניו הדרך לכיבוש ארץ ישראל כולה. ב"מיבצע חורב", שהחל בשלהי דצמבר 1948, ניסה צה"ל להבקיע את מוצבי רפיח מפאת דרום-מערב ובעת ובעונה אחת – לפשוט לעבר אל-עריש מצד דרום. ב"מיבצע-קדש" (אוקטובר 1956) תקפו חטיבת רגלים וחטיבת שריון את מוצבי רפיח וניתקו את "הרצועה" באגפה הדרומי-מערבי. במלחמת ששת-הימים בוצעה הבקעת השריון לעבר ח'א'י-ינס, בסמוך לרפיח, וממנה נעו טורי צה"ל מערבה, לאל-עריש.

מלחמות צה"ל ב"רצועת-עזה" ובצפון-סיני חזרו והוכיחו, כי ביסודו של דבר לא השתנה דבר מבחינת השפעת תכונות היסוד הגיאוגרפיות-הבטחוניות של המרחב על כיווני הלחימה ומוקדי ההכרעה. הגירה הקריטית למן מלחמות נפוליאון, עבור למלחמת העולם ה-I, וכלה בשלוש מלחמות צה"ל – התמקדה ברצועה שבין ח'א'י-ינס ורפיח לבין אל-עריש. מרחב זה, הקרוי לעתים "פיתח-רפיח", אוכלס ויושב מאז 1967 ואילך, ומן הדין לכנותו עתה "חבל-ימית". שליטה ישראלית בחבל-ימית מהווה יסוד מוסד לכל הסדר או הסכם שלום עם מצרים.

נבולה המערבי של "רצועת עזה" מניע עד לאל-עריש ועד בכלל. קביעה זו היתה נכונה גם מבחינת הרצף הישבי-ההיסטורי של חופי ארץ-ישראל. בתמורות העיתים השתנו מפעם לפעם גבולותיה של "הרצועה" בתוך התחום המירבי שבין נחל לכיש, שמצפון לעזה, ועד לשפכו של נחל אל-עריש, סמוך לעיירה זו. הקו המפריד בין שני חלקי הרצועה עבר, לדעת פרופ' גיחון, מערבית לרפיח. גורמים אקלימיים, פוליטיים, בטחוניים וכלכליים גרמו לכך שהישוב בחלק הצפוני-מזרחי של הרצועה נשא אופי קבוע ויציב יותר, בעוד שהישוב בגזירה המערבית (רפיח-אל-עריש) דעך והתנוון בשלהי התקופה הרומית-ביזנטית.

לאורך כל התקופה התורכית-עות'מאנית הגיעה הגבול הדרומי של חבל-עזה עד לאל-עריש. רק במאה ה-17 הועתק גבול זה צפונה-מזרחה לרפיח. מאז ואילך החלו הסיירים וכותבי-זכרונות מסעותיהם להצביע על תל-רפיח (רפה) כעל הגבול. כביכול, בין אפריקה לאסיה, תוך ציון שני עמודי שיש הסמוכים לתל, שהיו, כנראה, שרידי מיבנים רומיים-ביזנטיים. כותבי הזכרונות למיניהם לא ציינו את המיקום המדויק של עמודים אלה, אולם הן דוגורו (1904) והן נפוליאון התכוונו לתל רפיח עצמו. מוסיל כתב בשנת 1898, כי – "דרומית לבאר רפיח מצאתי מיבנה ושני עמודי גרניט, המרוחקים כ-4 מ' זמ". ביניהם עובר הגבול הרשמי, כך שהעמוד הצפוני שייך לתורכיה והדרומי למצרים".

\*

הקשר הגיאופוליטי בין ראש מפרץ אילת ו"הרצועה" הודגם מחדש בשנת 1906 באירוע הדרמטי, שנודע כ"תקרית-עקבה". תקרית זו נבעה מסכסוך בין בריטניה, שפעלה בשם מצרים, לבין תורכיה העות'מאנית על התוויית הגבול בסיני: בשנת 1841 אושר בפירמאן מלכותי תחומה של מצרים שניתן לבית מוחמד עלי. גבול זה צוין ע"י קו אלכסוני אשר חצה את חצ'א סיני מאל-עריש דרומה-מערבה עד מבואת העיר סואץ. המשולש-הצפוני של חצ'א סיני, שנמתח בין קודקודי אל-עריש, פורט-סעיד והעיר סואץ, צורף למצרים, בעוד שמרבית סיני, עד לקו הדרומי סואץ-עקבה, סופח לסנג'אק ירושלים של ארץ-ישראל. הסדר זה אושר מחדש בשנת 1892 בעת עלייתו של הח'דיו עבאס ה-II לסם השלטון במצרים. רק בתקופת שלטונו העקיף של לורד קרומר על מצרים נכחו הבריטים לדעת, כי הפירמאן המלכותי מ-1841 מקנה לתורכים שליטה במבואותיה הדרומיים של תעלת-סואץ, והיה בכך משום איום פוטנציאלי על התעלה, כפי שאכן קרה במלחמת העולם ה-I. ב-1905 החליט הלורד קרומר, שהגיעה